

TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH VA TARBIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

Qurbonov Pardatursun

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Texnologik ta'lim yo'nalishi

3-kurs talabasi Axatov Ikromxon Iskandar o'g'li

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish va tarbiyalashning nazariy asoslarini tahlil qiladi. Maqolada kasbga yo'naltirish tizimining zamonaviy konsepsiyalari, o'quvchilarning kasbiy o'zligini anglash jarayoni, kasbga yo'naltirishning psixologik-pedagogik asoslari, tarbiyaviy ahamiyati hamda ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirishni takomillashtirish yo'llari muhokama qilinadi. Shuningdek, kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishning didaktik tamoyillari va zamonaviy yondashuvlari yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish va tarbiyalash jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beriladi.

KALIT SO'ZLAR: kasbga yo'naltirish, kasbiy tarbiya, kasbiy o'zlikni anglash, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy qiziqishlar, kasbiy motivatsiya, kasbiy ma'rifat, kasbiy rejalashtirish.

KIRISH. Bugungi kunda jahon hamjamiyatida ta'lim va tarbiya sohasiga bo'lgan e'tibor tobora ortib bormoqda. Xususan, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish hamda ularda kasbiy tarbiyani shakllantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatini to'g'ri tanlash va rejalashtirish imkonini beradi.

Kasbga yo'naltirish tizimining zamonaviy konsepsiyalari. Kasbga yo'naltirish tizimining zamonaviy konsepsiyalari turli ilmiy yondashuvlarga asoslanadi. Bular qatorida kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli va tizimli yondashuvlarni alohida ta'kidlash mumkin.

Kompetensiyaviy yondashuvga ko'ra, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonida ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv o'quvchilarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki kasbiy qadriyatlar, motivlar va shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu yondashuv o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, o'z kuchli va zaif tomonlarini anglashi hamda o'z kasbiy yo'lini mustaqil belgilash qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan².

Faoliyatli yondashuv o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularga turli kasblar bilan tanishish, kasbiy faoliyatni amalda sinab ko'rish imkoniyatlarini yaratishni nazarda tutadi. Bu yondashuv o'quvchilarning kasbiy faoliyat tajribasini to'plash, kasbiy ko'nikmalarni amalda qo'llash va kasbiy qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Tizimli yondashuv kasbga yo'naltirish ishlarini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadi va bu tizimning barcha tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlashni nazarda tutadi. Bu yondashuv kasbga yo'naltirish ishlarining uzviyligini, tizimlilikini va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi³.

² Muslimov N.A. Kasbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashning nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: "Fan", 2007. – 162 b.

³ Sharipov Sh.S. Kasbiy ta'limda o'quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2012. – 314 b.

O'quvchilarning kasbiy o'zligini anglash jarayoni. O'quvchilarning kasbiy o'zligini anglash jarayoni murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uning mazmunini quyidagi tarkibiy qismlar tashkil etadi:

1. **Kasbiy o'zini anglash** - o'quvchining o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va qiziqishlarini anglashi, o'zining kasbiy yo'nalishini belgilashi;
2. **Kasbiy o'zini baholash** - o'quvchining o'z kasbiy imkoniyatlarini baholashi, kasbiy faoliyat talablariga mosligini aniqlashi;
3. **Kasbiy o'zini rivojlantirish** - o'quvchining o'z kasbiy imkoniyatlarini rivojlantirishi, kasbiy bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishi;
4. **Kasbiy o'zini namoyon qilish** - o'quvchining o'z kasbiy imkoniyatlarini amalda ko'rsatishi, kasbiy faoliyatda o'z o'rnini topishi.

Kasbiy o'zligini anglash jarayoni o'quvchilarda bosqichma-bosqich shakllanadi. Bunda turli yosh davrlarida o'quvchilarning kasbiy o'zligini anglash darajasi turlicha bo'ladi. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy tasavvurlar, o'rta sinf o'quvchilarida kasbiy qiziqishlar, yuqori sinf o'quvchilarida esa kasbiy niyatlar shakllanadi.

O'quvchilarning kasbiy o'zligini anglash jarayoniga turli omillar ta'sir ko'rsatadi: oila, ta'lim muassasasi, jamiyat, OAV va boshqalar. Bunda ta'lim muassasasining roli alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan ta'lim muassasasida o'quvchilar kasbiy ma'lumot olish, turli kasblar bilan tanishish, kasbiy faoliyatni amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kasbga yo'naltirishning psixologik-pedagogik asoslari. Kasbga yo'naltirishning psixologik asoslari shaxs psixologiyasi, rivojlanish psixologiyasi, faoliyat psixologiyasi va kasbiy psixologiya sohalarining nazariy qoidalari bilan belgilanadi. Psixologik tadqiqotlarda kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari, motivlari va qadriyatlarini hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi.

Kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslari esa pedagogika, didaktika va tarbiya nazariyasi sohalarining nazariy qoidalari bilan belgilanadi. Pedagogik tadqiqotlarda kasbga yo'naltirish jarayonini ta'lim-tarbiyaning umumiy tizimi bilan uzviy bog'liqlikda tashkil etish, bu jarayonda o'quvchilarning faolligini ta'minlash, kasbga yo'naltirish ishlarining uzluksizligi va tizimlilikini ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi.

Kasbga yo'naltirishning psixologik-pedagogik asoslarini quyidagi tamoyillar tashkil etadi:

1. **Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili** - o'quvchining individual xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish;
2. **Rivojlantiruvchi tamoyil** - o'quvchining kasbiy imkoniyatlarini rivojlantirish, kasbiy o'sishiga ko'maklashish;
3. **Faollik tamoyili** - o'quvchining kasbga yo'naltirish jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlash;
4. **Tizimlilik tamoyili** - kasbga yo'naltirish ishlarini yaxlit tizim sifatida tashkil etish;
5. **Uzluksizlik tamoyili** - kasbga yo'naltirish ishlarini uzluksiz jarayon sifatida tashkil etish;
6. **Hayot bilan bog'liqlik tamoyili** - kasbga yo'naltirish ishlarini real hayot va mehnat bozori talablari bilan bog'lash.

Kasbga yo'naltirishning tarbiyaviy ahamiyati. Kasbga yo'naltirish jarayonining tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u o'quvchilarda nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki kasbiy qadriyatlar, mehnat madaniyati, kasbiy axloq va mas'uliyat tuyg'usini ham shakllantiradi. Kasbga yo'naltirish orqali o'quvchilar mehnatning ijtimoiy ahamiyatini anglab yetadilar, jamiyat hayotida turli kasblarning o'rni va rolini tushunib yetadilar.

Kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchilarda quyidagi tarbiyaviy sifatlar shakllanadi:

1. **Mehnatsevarlik** - mehnatga ijobiy munosabat, mehnat qilish istagi va ko'nikmasi;
2. **Mas'uliyat** - o'z kasbiy faoliyati uchun mas'uliyatni his qilish, o'z vazifalarini vijdonan bajarish;
3. **Maqsadga intiluvchanlik** - o'z kasbiy maqsadlariga erishish yo'lida tirishqoqlik, qat'iyat va sabot ko'rsatish;
4. **Ijodkorlik** - kasbiy faoliyatda ijodiy yondashuvni namoyish etish, yangilikka intilish;
5. **Jamoaviylik** - jamoada ishlash ko'nikmasi, hamkorlik va o'zaro yordam tuyg'usi.

Kasbga yo'naltirish jarayonining tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u o'quvchilarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy o'sishiga ham ko'maklashadi, ularda hayotiy qadriyatlarni shakllantiradi, o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini tarbiyalaydi.

Ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirishni takomillashtirish yo'llari

Ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirishni takomillashtirish uchun quyidagi yo'llardan foydalanish mumkin:

1. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish** - kasbga yo'naltirish

ishlarida interaktiv, axborot-kommunikatsiya va loyiha texnologiyalaridan foydalanish, bu o'quvchilarning faolligini oshirish va kasbga yo'naltirish jarayonini qiziqarli hamda samarali tashkil etish imkonini beradi.

2. **Kasbga yo'naltirish ishlarini differensiyalash** - o'quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga qarab, kasbga yo'naltirish ishlarini turli shakl va metodlarda tashkil etish, bu o'quvchilarning kasbiy yo'nalishlarini to'g'ri belgilash imkonini beradi.

3. **Kasbga yo'naltirish ishlarini integratsiyalash** - kasbga yo'naltirish ishlarini

o'quv fanlari, sinfdan tashqari tadbirlar, to'garak mashg'ulotlari va boshqa tarbiyaviy ishlar bilan integratsiyalash, bu kasbga yo'naltirish ishlarining uzluksizligi va tizimlilikini ta'minlash imkonini beradi.

4. **Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish** - kasbga yo'naltirish ishlarida ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, ular uchun kasbga yo'naltirish masalalari bo'yicha seminarlar, treninglar va maslahatlar tashkil etish, bu o'quvchilarning kasbiy yo'nalishlarini to'g'ri belgilashda ota-onalarning rolini oshirish imkonini beradi.

5. **Ishlab chiqarish va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish** - kasbga yo'naltirish ishlarida ishlab chiqarish korxonalari va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, o'quvchilar uchun ekskursiyalar, uchrashuvlar va amaliyotlar tashkil etish, bu o'quvchilarning kasbiy yo'nalishlarini to'g'ri belgilashda mehnat bozori talablarini hisobga olish imkonini beradi.

6. **Kasbga yo'naltirish bo'yicha o'quv-metodik ta'minotni takomillashtirish** –

kasbga yo'naltirish ishlari uchun zamonaviy o'quv-metodik materiallar, qo'llanmalar va dasturlar ishlab chiqish, bu kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligini oshirish imkonini beradi.

7. **O'qituvchilarning kasbga yo'naltirish bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish** - o'qituvchilar uchun kasbga yo'naltirish masalalari bo'yicha malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etish, bu kasbga yo'naltirish ishlarining sifatini oshirish imkonini beradi.

XULOSA. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish va tarbiyalash jarayonining nazariy asoslarini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kasbga yo'naltirish tizimining zamonaviy konsepsiyalari kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli va tizimli yondashuvlarga asoslanadi. Bu yondashuvlar o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi.

2. O'quvchilarning kasbiy o'zligini anglash jarayoni murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uning mazmunini kasbiy o'zini anglash, kasbiy o'zini baholash, kasbiy o'zini rivojlantirish va kasbiy o'zini namoyon qilish tarkibiy qismlari tashkil etadi.

3. Kasbga yo'naltirishning psixologik-pedagogik asoslarini shaxsga yo'naltirilganlik, rivojlantiruvchi, faollik, tizimlilik, uzluksizlik va hayot bilan bog'liqlik tamoyillari tashkil etadi. Bu tamoyillar kasbga yo'naltirish jarayonini samarali tashkil etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

4. Kasbga yo'naltirish jarayonining tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u o'quvchilarda mehnatsevarlik, mas'uliyat, maqsadga intiluvchanlik, ijodkorlik va jamoaviylik kabi sifatlarni shakllantiradi. Bu sifatlar o'quvchilarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy o'sishiga ham ko'maklashadi.

5. Ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirishni takomillashtirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, kasbga yo'naltirish ishlarini differensiyalash va integratsiyalash, ota-onalar, ishlab chiqarish va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish, kasbga yo'naltirish bo'yicha o'quv-metodik ta'minotni takomillashtirish va o'qituvchilarning kasbga yo'naltirish bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish zarur.

Umuman olganda, ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish va tarbiyalash jarayonini samarali tashkil etish o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatini to'g'ri tanlash va rejalashtirish, ularning mehnat bozoridagi

raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, jamiyat taraqqiyoti va shaxs kamolotiga ko'maklashish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: "Sharq", 1997. – 64 b.
2. Muslimov N.A. Kasbiy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashning nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: "Fan", 2007. – 162 b.
3. Sharipov Sh.S. Kasbiy ta'limda o'quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2012. – 314 b.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003. – 174 b.
5. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: "Fan", 2006. – 163 b.
6. Yo'ldoshev J.G'. Yangi pedagogik texnologiya: yo'nalishlari, muammolari, yechimlari. – Toshkent: 1999.
7. Mamatov D.N. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning nazariy asoslari. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2017. – 168 b.